

Thomas Bernhard:
FROST

Copyright © Insel Verlag
Frankfurt am Main 1964

Fordította
TANDORI DEZSŐ

ELSŐ NAP

Egy szigorló orvos kórházi gyakorlóideje korántsem csak a bonyolult bélműtétek végignézéséből, has-
hártyák felvágásából, tüdőszárnyak összekapcsolá-
sából és lábak lefűrészeléséből áll, és halott szemek
lefogásából és újszülöttek világraráncigálásából sem
áll csupán, igazán nem. A gyakorlóidő nem annyi
csak, hogy többől vagy térdből-könyökből lefűrészelt
lábakat-karokat visszakézből a zománcvödörbe ha-
jigálunk. Vagy hogy ott kullogunk örökösen a fő-
orvos, meg a tanársegéd, meg a segédorvos mögött a
vizitek kíséretében. Merő szemfényvesztésből sem
állhat a gyakorlóidő, nem állhat abból, hogy azt
mondom: „Szépen felszívódik majd a vérben a
genny, és újra egészségesek leszünk.” Meg százféle
egyéb hazugságból. Sem abból, hogy azt mondom:
„Rendbe jön!” – amikor már semmi sem jön rendbe.
Mert a gyakorlóidő nem arra való csupán, hogy meg-
tanuljuk, mit hogyan kell felválni és bevarni, elköt-

ni és kibírni. A gyakorlóidő során testen kívüli tényekkel és lehetőségekkel is számolni kell. Megbízatom, Strauch, a festő megfigyelése, arra kényszerít, hogy efféle testen kívüli tényekkel nézzek szembe. Hogy felderítsek valami felderíthetlent. Feltárjam a lehetőségek egy bizonyos – bámulatos! – fokáig. Akár egy összeesküvést. És meglehet, hogy ez a testen kívüli valami – nem a lélekre gondolok itt –, hogy tehát az, ami nem hús és vér, de mégsem a lélek, amelyről nem is tudom igazából, létezik-e, csak elvárnám, hogy létezzék, hogy évezredes igazság legyen az évezredes feltételezés; meglehet, hogy a testen kívüli, vagyis az a sejtek nélküli valami épp az, amiből minden létező él, nem pedig megfordítva, s nem is csupán egyik a másikból.

MÁSODIK NAP

A legelső vonattal mentem, a fél ötessel. Sziklafalak között. Jobbról-balról feketeség. Beszálláskor megborzongtam. Azután lassan átmelegedtem. És közben: az éjszakai műszakból hazatérő munkások, munkásnők hangja. Rokonszenyemet már az első pillanatban megnyerték. Nők, férfiak, fiatalok, öregek, és a fejüktől a mellükön-ágyékukon át le a lábfejükig egyformán kialvatlanok. A férfiakon szürke sapka, a nőkön piros fejkendő. Lábukat lódenrongyokba

bugyolálták, ez az egyetlen módja, hogy keresztülhúzzák a hideg számítását. Nyomban tudtam, hogy hóeltakarítók csoportjai, Sulzauban szálltak fel. Meleg volt, akár egy tehén hasában: a levegő mintha önmagát pumpálta volna folyton, roppant szívizomlökésekkel, az emberi testekből vissza ugyanezekbe az emberi testekbe. Nem szabad rágondolni! Háttal a fülke falának dőltem. Nem aludtam egész éjszaka, elbóbiskoltam hát. Felébredvén láttam megint a vérnyomot, ott futott, eléggé, a nedves kocsipadlón, szabálytalanul, akár egy hegyvonulatoktól újra meg újra eltérített folyó a térképen, s az ablak és az ablakkeret közt ért véget, a vészfék alatt. Szétzúzott madárból fröccsent ki, a madarat a hirtelen felvágódó ablak derékba kapta, s odapréselte. Talán már napokkal ez előtt. De olyan szorosan, hogy levegő többé be nem jött. A kalauz, sivár tevékenysége közben, benézett, a döglött madárral nem is törődött. Pedig biztosan láthatta. Ezt nyomban észrevettem. Majd hirtelen egy hófúvásban megfulladt pályaoőr története ütötte meg a fülem, így végződött: „Az az ember nem törődött semmivel.” A külsőm tette-e, a bensőm-e, kifejezödvé azon, ami látható, gondolataim kisugárzása-e, a megbízatomé, mely erőteljesen mocorgott már bennem – senki nem ült mellém, pedig az idő múltával minden ülőhely értékes lett.

Nyöszörögve haladt a völgyben a vonat. Gondolatban egy pillanatra otthon jártam. Aztán messze

megint, valami hajdan bebolyongott nagyvárosban. Majd porszemecskéket láttam bal kabátujjamon, megpróbáltam letörölni a jobb karommal. A munkások kést szedtek elő, kenyeret szeltek. Nagy falatokban gyúrték le a torkukon, húst haraptak melléje, kolbászt. Sehol a világon nem ennének asztalnál ilyen kenyértörmeléket. Csak ölből. Jéghideg sört ittak rá mind, és láthatóan túl gyengék voltak ahhoz, hogy mulassanak magukon, pedig mulathattak volna. A fáradtság annyira úrrá lett rajtuk, hogy még a nadrágjuk begombolásával sem törődtek, meg sem törölték a szájukat. Azt gondoltam: ha leszállnak, nyomban ágyba zuhannak. És délután ötkor, amikor mások abbahagyják a munkát, ők kezdik előlről. A vonat lefelé zúgott-dübörgött, mint mellette a folyó. Egyre komorabb lett a táj.

A szoba ugyanolyan kicsi és rideg, mint a schwarza-chi gyakorlóidőm szobája. Ott a folyó zúgott kint elviselhetetlenül, itt meg a csend elviselhetetlen. Kérésre a fogadósné leszedte a függönyöket. Ez ismétlődik újra meg újra: nem szeretem a függönyt az olyan szobában, amely visszariaszt. A fogadósnétől undorodom. Ugyanaz az undor ez, amelytől kitért vágóhidkapuk előtt gyerekkoromban hányingert kaptam. Ha nem élne, nem undorodnék tőle – a boncolásra váró holttestek sosem emlékeztetnek élőkre –, de él, mégpedig a fogadó áporodott, avítt

konyhaszagában. Láthatóan megtetszhettem neki, mert felcipelte a bőröndömet, és felajánlotta, hogy minden reggel a szobámba hozza a reggelit, pedig ez rendkívüli dolog volt nála, rendszerint nem visz fel reggelit a szobába. „A festőművész úr kivételével” – mondta. Mivelhogy ő törzsvendég, és a törzsvendégeknek kiváltságaik vannak. És hogy az ilyen „inkább baj, mint haszon” a vendéglősök számára. Megkérdezte, én hogy vetődtem ide a fogadójába? „Véletlenül” – mondtam. Mert szeretném mihamarabb kipihenni magam, aztán hazatérni megint, ahol is hegy-magasan tornyosul az elvégezetlen munkám. A nő megértőnek látszott. Megmondtam neki a nevem, odaadtam útlevelemet.

Mindeddig a fogadósnén kívül senkit nem láttam, bár közben már nagy lárma volt egyszer a vendéglőben. Étkezésideben, amit a szobámban töltöttem. A fogadósnénál a festő felől érdeklődtem, mire azt mondta, kinn van az erdőn. „Majdnem mindig az erdőn jár” – mondta. És hogy vacsora előtt nyilván vissza se jön. De hát ismerem-e végül is „a festőművész urat”, tudakolta. „Nem” – mondtam. Már az ajtóban állva, hallgatólagosan mintha kérdezett volna valamit, amit csak nő kérdezhet villámgyorsan egy férfitől. Meglepett ez a lerohanásféle. De félreértetlen volt. Ajánlatát egyetlen szó nélkül, felkavarodó émellyel háritottam el.

Weng a legkomorabb hely, amit valaha láttam. Sokkal komorabb, mint amilyenek a tanársegéd leírta. Dr. Strauch úgy célozgatott rá, ahogy egy veszélyes útszakaszra szoktunk, amelyen barátunknak kell majd végigmennie. Minden, amit a tanársegéd elmondott, csupa célzás volt. A láthatatlan kötelék, mellyel másodpercről másodpercre szorosabban béklyózott oda a tőle kapott megbízatásomhoz, szinte elviselhetetlen feszültséget teremtett közöttünk; érveit, melyeket kíméletlenül belém sulykolt, agyamba vert szögeknek éreztem. Arra azonban már vigyázott, hogy ne ingereljen. Azokra a pontokra szorított, melyeket szigorúan be kell tartanom. Csakugyan megrémít ez a vidék, még inkább a falu; felnőtt korokra is egész aprónak megmaradt emberek lakják, s nyugodtan gyengeelméjűeknek nevezhetnénk őket. Nem magasabbak átlagosan egy méter negyvennél, így botorkálnak falhasadékok közt, szűk járatokban; önkívületben nemzett lények. Mintha az egész völgyre ők volnának jellemzők.

Weng magasán fekszik, de így is olyan még, mint ha szurdok mélyén volna. A sziklafalakon átjutni lehetetlen. Csak a lent futó vasút jelent kijáratot innen. Olyan táj ez, melynek épp e rátság ad jelleget, míg más szép tájak gyakran jellegtelenek. Mindenkinék részeges, magas C-ig felsikkanó gyerekhangja van errefelé, és ha valaki elhalad mellettük, beleszűrnek vele. Odaszűrnek. Árnyékból szurkálnak, ezt kell

mondanom, mert mindeddig valójában csak árnyékembereket láttam, emberárnyakat, nyomorúságban, szinte őrjöngő, reszketeg füledtségben. És ezek az árnyötétekből kidőfő hangok eleinte felzaklattak, továbbbuszításukra ingereltek. Persze meglehetősen józanul tettem észleléseimet, nem hatottak rám bomlasztóan. Tulajdonképpen mindez csak terhemre volt, lévén végtelenül kényelmetlen. Ráadásul cipelnem kellett a vulkánfíber bőröndömet is, a benne levő holmik zörömbölve csúszkálta ide-oda. Lentről, a vasútállomástól, ahol az ipari üzemek vannak, s ahol a nagy erőművet építik, föl Wengig az utat csak gyalog lehet megtenni. Öt kilométer, lerövidíteni lehetetlen, legalábbis ebben az évszakban. Mindenütt csaholó, vonító kutyák. El tudom képzelni: megőrül, aki huzamosabb ideig szüntelen ilyesmit érzél, mint én, a Wengbe vezető úton végig, s magában Wengben is, hacsak munkával vagy szórakozással, vagy más, ennek megfelelő tevékenységgel, kurvázkodással, imádkozással vagy ivással, vagy együttesen mindeme dolgokkal el nem tereli róla a figyelmét. Mi vonz vajon olyan embert, mint Strauch, a festő, ilyen vidékre, ebben az időben, erre a vidékre, mely állandóan arcul ütheti?

Megbízatásom szigorúan titkos, és szántsándékkal, nagyon is jól kiszámítva kaptam így, meglepetésszerűen, egyik napról a másikra. A tanársegédnek bizonyára régebben eszébe juthatott már, hogy fivé-

re megfigyelésével bízzon meg. Miért éppen engem? Miért nem a többiek közül valakit, akik éppúgy a gyakorlóidejüket töltik, mint én? Azért-e, mert gyakran fordultam hozzá bizonyos nehéz kérdésekkel, míg a többiek nem? A lelkemre kötötte: semmiképp se keltsem fel Strauch, a festő gyanúját, hogy vele, a sebészorvos Strauchhal, a fivérével, bármiféle kapcsolatban állok. Ezért is mondom majd, ha megkérdezik, hogy joghallgató vagyok; így alapvetően elterelem a figyelmet az orvostudományról. Az utazás és itt-tartózkodás költségeit a tanársegéd vállalta. Kézhez kaptam egy általa bőségesnek vélt összeget. Kívánsága ennyi: nagyon pontosan figyeljem meg a fivérért, semmi más. Írjam le viselkedésmódját, napjai folyását; adjak felvilágosítást nézeteiről, szándékairól, megnyilatkozásairól, véleményeiről. Tudósítást a járásáról. Taglejtéseiről s felfortyanásairól, s arról, hogyan „védekezik az emberek ellen”. Mit csinál a botjával. „Figyelje meg a bot szerepét fivérem kezében, figyelje meg a lehető legpontosabban.”

A sebész húsz éve nem látta már a festőt. Tizenkét év óta levelet sem váltottak egymással. Viszonyukat a festő nyíltan ellenségesnek mondja. „Én mint orvos ennek ellenére megpróbálkozom” – mondotta a tanársegéd. És hogy ehhez van szüksége a segítségemre. Mert az én megfigyeléseim, mondta, hasznosabbak lesznek számára mindannál, amire ő maga rájöhett eddig. „A fivérem – mondta – nőtlen, akár-

csak én. Ahogy mondani szokás, a gondolatok embere. De rettenetesen zilált. Véték, szégyenkezés, alázat, szemrehányások, hatóságok üldözik – a fivérem afféle sétáló típus, olyan ember tehát, aki fél. Rabiátus. És embergyűlölő.”

Ez a megbízatás a tanársegéd egyéni kezdeményezése, hozzátartozik schwarzachi gyakorlódíomhoz. Ez az első eset, hogy munkának tekintem a megfigyelést.

Azt terveztem, magammal viszem Koltz könyvét az agybetegségekről, amely két részből áll: az agy „felfokozott tevékenysége” (ingerjelenségek) és „csökkent teljesítménye” (bénulások) – de otthon hagytam. Helyette Henry James könyvét hoztam el, az már Schwarzachban is kikapcsolódást jelentett.

Négy óraker hagyta el a fogadót. A váratlan nyers nyugalomban roppant – s nemcsak csontig ható testi – nyugtalanság fogott el. Úgy éreztem: kényszerzubony lett a szobámból, és most le kell vetnem; lero-hantam hát. Benyitottam az ivószobába. Mivel többszöri hívásomra sem jelentkezett senki, kiléptem a szabadba. Megbotlottam egy jégrögben, de nyomban föl is egyenesedtem, és kitűztem valami célt: egy jó huszonöt méternyire lévő fatönköt. A fatönk előtt megálltam. Most csupa ilyen fatönköt láttam kiállni a hóból, mintha lövedékek szaggattak volna meg sok-sok tucatnyit. Most eszméltem rá, hogy az ágyon ülötmben több mint két órát aludtam. Megérkezésem

és az új környezet okozta kimerültségemet. „A fön” – gondoltam. Akkor, alig száz méterre, megpillantottam egy férfit, kibotorkálóban az erdőből; semmi kéttség: Strauch volt, a festő. Számomra csak a felsőteste tűnt elő, lábát hatalmas hóbuckák takarták el. Felfigyeltem nagy, fekete kalapjára. A festő, legalábbis azt hittem, kényszeredetten vonszolta magát egyik facsonktól a másikig. Rátámaszkodott a botjára, azután meg úgy hajtotta vele magát, mintha egy személyben lenne marhahajcsár, bot és vágóállat. Ám ez a benyomásom nyomban el is oszlott, s maradt az a kérdés, hogyan tudnám a lehető leggyorsabban és legjobban megközelíteni. Hogyan mutakozzam be? – töprengtem. Menjek oda hozzá, és kérdezzek tőle valamit, szóval azt az egyszerű, de jól bevált módszert választom, mintha a pontos idő vagy irány felől érdeklőnék? Igen? Nem? Igen? Így ingadoztam. Igen. Elszántam magam, hogy keresztezem az útját.

„A fogadót keresem” – mondtam. És ment minden simán. Végigmért, hirtelen felbukkanásom inkább riasztó volt, mintsem bizalmat keltő – és magával vitt. Szállóvendég ő a fogadóban, mondta. És hogy bizonyára különködés vagy tévedés lehet csak, ha valaki Wengben száll meg. Hogy valaki itt keres felüdülést. „Abban a fogadóban?” Mert olyan zöldcsőrű senki nem lehet, ugyebár, hogy ne lássa nyomban: ez kész esztelenség. „Ezen a vidéken?” Ilyen különös ötlete csak egy tökfeknek támadhat,

nemde. „Vagy öngyilkosjelöltnek.” Megkérdezte, mi vagyok, milyen tanulmányokat folytatok, mert bizonyára tanuló „még valamit”, én meg, mintha a legtermészetesebb dolgot mondanám a világon, azt feleltem: „Jogot.” Beérte ennyivel. „Menjen csak előre nyugodtan. Hiszen öreg ember vagyok én már” – mondta. A külseje pillanatokra úgy megrémített, hogy egészen összehúztam magam, ahogy először megláttam ilyen eseten.

„Ha elindul errefelé, amerre a botommal mutatok, eljut egy völgybe, ahol órák hosszat mászkálhat anélkül, hogy szemernyit is félnie kellene – mondta. – Nem kell félnie, hogy észreveszik. Semmi baja nem eshet: minden teljesen kihalt. Ásványi kincsek sehol, gabona sehol, semmi. Találni, persze, nyomokat ebből-abból a korból, köveket, faltöredékeket, jeleket, hogy minek a nyomait, senki se tudja. Jellegzetes, titokzatos napfényviszonyok. Nyírfatörzsek. Rombadőlt templom. Csontvázak. Bemérészkedett vadak nyomai. Négy-öt nap magány, némaság – mondta. – A természet teljességgel emberháborítatlan. Itt-ott vízések. Mintha egy ember előtti méltóságú évezredben sétálnánk.”

Itt nagyon hirtelen jön az este, szinte villámcsapászerűen. Mintha roppant vasfüggönnyet eresztenének le parancsszóra, mely a világ egyik felét gyökeréig elválasztja a másik felétől. Mindenesetre: két lépés

közt jön az éj. Kihunynak a vigasztalan, fakó színek. Minden kihuny. Nincs átmenet. A főn teszi, hogy sötétedéskor sem hűl le a levegő. Ez a légkör legalább is korlátozza, ha le nem állítja a szívizomműködést. A kórházakban sokat mesélhetnének erről a légáramlatról: egészségesnek hitt betegek, akikbe fulladásig tömték az orvostudomány minden lehető művészetét, míg újra remény nem támadt, ajultan csuklanak össze, és a legügyesebben alkalmazott emberi elmélet sem ver beléjük többé lelket. Embóliaokozó időjárási hatások. Rejtélyes felhőösszetételek, valahol nagyon messze. A kutyák eszelősen száguldoznak utcákon, udvarokon át, s embereket is megtámadnak. Folyók lehelik folyásuk mentén végig a rothadás szagát. A hegyek: agytekervények, beléjük botolhatunk, nappal olyan éles a körvonaluk, éjjel teljességgel kivehetetlenek. Idegenek szólítják meg egymást váratlanul a keresztutakon, kérdéseket tesznek fel, válaszokat adnak, holott senki soha nem is kérte. Mintha mindent testvériségbe fűzne a pillanat: a rút közelébe merészkedik a szépnek, és megfordítva, a kíméletlen a gyengének. Óraütések záporoznak, temetőre, ki-be ugró tetőkre. Ügyesen be-manőverez az élet kellős közepébe a halál. Még gyerekeket is elfog, minden átmenet nélkül, a gyöngegség. Nem kiabálnak, csak nekiszaladnak egy személyvonatnak. Vízesekekhez közeli vendéglőkben és vasútállomásokon kapcsolatok születnek, melyek

egy pillanatig se élnek majd, barátságok kötődnek, amiknek születésnyi idejük sincs; a tegező szót emberölő szándékig csigázzák, hogy aztán valami kis ocsmányságba fúljon.

Weng óriási, jégtömbök vágta, millió éves teknőben fekszik. A lejtős útszegély itt fajtalanságra csábít.

HARMADIK NAP

„Nem vagyok festő – mondta ma –, legfeljebb mázó-ló lehettem.”

Most olyan feszültség uralkodik kettőnk közt, mely fölöttünk és alattunk teremti meg a maga kapcsolátát. Az erdőben jártunk. Szótlatlanul. Csak a vizes, lábainkat kilós súlyokkal kölöncölő hó beszélt közben, érthetetlenül bár, de szüntelen. Hallgatásunkba hatolva. A nem hallható szavakba, melyek gondolatban ott voltak, és mégsem. A festő folyton azt akarja, hogy én menjek elől. Fél tőlem. Történetekből és tapasztalatból tudja, hogy fiatal suhancok hátulról le szoktak ütni, ki szoktak rabolni embereket. Az arc gyakran megtévesztő: gyilkos és rabló szándékot rejt. A lélek, már amennyiben valaki így kívánja nevezni „minden törvények bebolyongóját”, lévén hogy hisz benne, a lélek készsleges, előremegy, de az ész: csupa bizalmatlanság, félelem és gyanakvás, hátramarad, hogy lehetetlenné tegyen bármi csap-

dát. Hiába mondom, hogy nem is ismerem a járást, előreküld maga elé. S egy-egy „balra”, „jobbra” parancsszó megcáfolja elképzelésemet, hogy gondolatban messze-messze jár. Teljes sötétben tapogatózva, türelmetlenül teljesítem a parancsokat. Különös módon nem láttam semmi fényt, hogy tájékozódhassam. Mintha kapálózás lett volna az egész, a szellemé is egyben, és az egyensúly ott van mindennütt, és még sincs sehol. Mit tennék vajon, ha egyedül lennék? Amolyan hirtelen támadt gondolat volt ez. A festő úgy jött mögöttem, mint idegrendszeremre nehezedő, roppant teher: mintha szüntelenül következtetéseket vonna le a hátam mögött. Majd megint felzihált, s rám szólt, álljak meg. „Ezt az utat teszem meg naponta – mondta –, ezt teszem meg már évtizedek óta. Álomban is végigmennék rajta.” Megpróbáltam valami közelebbit megtudni tőle, mi az oka, hogy itt van Wengben. „A betegségem, és minden ok együttvéve” – mondta. Nem vártam részletesebb választ. Nagy vonalakban, ahogy tudtam, válaszoltam neki, hol egy kis fényt, hol egy kis szomorúságot felvillantván, az életemet, hogyan formált véleményem szerint azzá, ami most vagyok – anélkül, hogy elárultam volna, ki vagyok *valójában* e pillanatban –, s tettem mindezt olyan nyíltsággal, hogy magam is meglepődtem. De egyáltalán nem érdekelte a dolog. Csak saját maga érdekli.

„Ha tudná, milyen idős vagyok naptár szerint, megremülne – mondta. – Azt képzeled bizonyára, öreg ember vagyok, igen, az ifjúság könnyen ítélt így. Megdöbbenne, ha tudná.” Arca mintha még néhány fokkal nyíval reménytelenebbé sötétült volna. „A természet kegyetlen – mondta –, de a legszebb, legbámulatraméltóbb, önmaga által kiválasztott tehetségeihez a legkegyetlenebb. Széttiporja őket, s közben a szempillája se rezdül.”

Anyját nem sokra tartja, apját még kevesebbre, a testvérei pedig idővel közömbössé váltak, mint ahogy véleménye szerint ő is mindig közömbös volt számukra. De ahogy mindezt előadja, nem hagy kétséget afelől, mennyire szerette anyját, apját és testvéreit. Hogy csügg rajtuk! „Nekem mindig minden sivár volt” – mondja. Végigvezetem őt gyermekkorom egyik szakaszán. Azt mondta rá: „Minden gyerekkor egyforma. Csak épp az egyik hétköznapi, a másik gyengéd, a harmadik ördögi fényben tűnik fel.”

A házban, úgy veszem észre, illő nagyrabecstüléssel kezelik. De a háta mögött mind fintorognak.

„Kicsapongásaik köztudottak. Csak úgy bűzlenek a nemiségtől. Megérezni, mit gondolnak, mit terveznek ezek az emberek, megérezni, miféle tiltott dolgok rándulnak össze bennük örökké. Az ágya mindnek az ablak alatt áll, vagy az ajtó mögött, vagy egyáltalán nem is ágyról van szó: ott zuhannak egyik szörnyűségből a másikba... Mint valami jól kivert

húsdarabbal, úgy bánnak asszonyaikkal a férfiak, és megfordítva is, egyik a másikkal, szinte alantas félkegyelműek módjára. Mindezt nagy bűnnek tarthatnánk. A primitívség: közkincs. Vannak, akik reagálnak a rosszallásra, mások mintha természettől fogva tisztában lennének vele, hogy s mint... s túl szűk nadrágjuk, szoknyájuk már önmagában megvadítja őket. Az esték végtelenbe nyúlnak: kibírhatatlan! Pár lépés be, ki, ide, oda, nehogy megfagyjanak. Befogják a szájukat; a többi meg kitombolja magát... a reggel úgy önti el a fényt az arcukon, hogy nem tudni már, hol van a fent és hol a lent. A nemiség, az végez valamennyiükkel. A nemiség, ez a természettől fogva pusztító kór. Előbb-utóbb a legmélyebb bensőségességet is tönkreteszi... átalakítja egyiket a másikba, így lesz a jóból rossz, az ittből ott, a fentből lent. Istentelenül, mert az összeomlás mindezek *előtt* következik be... az erkölcsösből erkölcstelenség lesz, minden valaha is elpusztult dolog mintája. A természet kétszínűsége, mondhatnánk. A munkások, akik itt szaladgálnak – mondta –, egyes-egyedül a nemiségükből élnek, mint a legtöbb ember, mint minden ember... szüntelen, halálig tartó, vad perben élnek szemérem és idő ellen, és ezzel szemben áll az összeomlás. Az idő csapásokat mér rájuk, és útjuk akkor már merő fajtalanossággal van kikövezve. Némelyek jobban elfojtják, álcázzák, mások kevésbé. Aki ügyes, annál csak akkor jönnek rá, amikor

már minden hiába. De mindig minden hiába. Nemi életet élnek mind, nemi életet.”

És hogy meddig maradok Wengben, kérdezte. Mondtam, hamar haza kell utaznom, hogy tavasszal esedékes néhány vizsgámra felkészüljek. „Mínt hogy jogot tanul – mondta –, bizonyára nem lesz majd nehez elhelyezkednie, ha sor kerül rá. Jogászokat mindig, mindenütt alkalmaznak. Volt egy jogász unokaöcsém, csak megőrült végül az aktahegyektől, és ott kellett hagynia állami hivatalát. Steinhofban végezte. Tudja, mi az? Azt mondtam, a Steinhofi Intézet fogalom a számomra. „Akkor azt is tudja, hogyan végezte az unokaöcsém” – mondta.

Nehéz esetre számítottam, de nem reménytelenre. Halálba vivő jellemerő, ez a kifejezés jutott eszembe egy régen olvasott könyvből, ez indította el délután a festő személyével kapcsolatos gondolataimat: hogy lehet, hogy csak az öngyilkosság foglalkoztatja? Lehetséges-e, hogy az öngyilkosság valamiképp titkos gyönyör legyen valakinek, mely önkedvére gyötörheti? Öngyilkosság, mi is ez? Önköltés. Jogosan vagy jogtalanul. Milyen jogon? És miért ne? Gondolataim mind egy pontban próbáltak egyesülni, ahol választ kapok a kérdésre: megengedhető az öngyilkosság? Nem leltem választ. Sehol. Mert az emberek nem jelentenek, nem jelenthetnek választ, semmi sem, ami él, a halottak, azok sem.